

УДК 327. (477)

Ірина Дудко

**ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО
ЧИННИКА В ПРОЦЕСІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ НАЦІЇ
ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.**

У статті розглядаються тенденції зовнішньополітичного курсу та його роль у процесі ідентифікації нації періоду незалежності України.

Ключові слова: зовнішня політика, пріоритети, нація, Україна.

Dudko I. The role of foreign policy factor in the process of national identification in the period of independence of Ukraine.

The article is dealing with analysis of international and political course and its role in the process of identification of nation under the period of independence of Ukraine.

Key words: international politics, priorities, nation, Ukraine.

Дудко И. К вопросу о роли внешнеполитической идентификации нации в период независимости Украины.

В статье рассматриваются тенденции внешнеполитического курса и его роль в процессе идентификации нации периода независимости Украины.

Ключевые слова: внешняя политика, приоритеты, нация, Украина.

Зовнішньополітичний чинник був і залишається одним із найбільш складних і суперечливих у системі ідентифікації української нації періоду незалежності країни. По суті, саме цей чинник, а, точніше, – спроби окреслити чіткі зовнішньополітичні орієнтири з боку державних структур країни – виявили суттєві розходження в ментальних уявленнях, а звідси – психологічних і, нарешті, політичних позиціях українців різних регіонів щодо їх належності до певних культурних, а в широкому розумінні – соціокультурних і політичних традицій. Мова

може йти про тяжіння українців західних регіонів до європейських (в класичному розумінні слова) політичних і культурних тенденцій із одночасним самоусвідомленням значною частиною представників українського суспільства східних регіонів своєї належності до російської політичної і традиційної культури.

Якщо визнати, що Російська Федерація після розвалу СРСР почала чітко перебирати на себе від імені керівництва країни функції нового геополітичного центру, а від певного часу, а саме – рівня 2005-2008 рр. – почала позиціонувати себе як новий центр сили [1-2], що за багатьма параметрами протистоїть традиційним цінностям і інтересам Європи (а з урахуванням трансатлантичного напрямку – Європи і США), політична різнополюсність українського суспільства почала окреслюватись як серйозна проблема, що відверто гальмує процес консолідації української нації і суспільства в цілому.

Зазначимо, що гострота зовнішньополітичного чинника в системі ідентифікації українського суспільства почала відверто виявляти себе від проголошення незалежності країни в 1991 р., хоча протягом 1991-2010 рр. не мала однаково негативних вимірів щодо розвитку внутрішньополітичної ситуації та реалізації зовнішньополітичних орієнтирів країни. Так, проголошення, по суті, в деяких основоположних документах, і зокрема “Основних напрямках зовнішньої політики України” (1993 р.), принципу багатовекторності як платформи зовнішньої політики країни дещо нівелювало протягом першого десятиліття гостроту вищезазначеного, тоді як визнання від початку 2000-х рр. з точки зору чинних у зовнішньополітичній й безпековій сфері державних документів – Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (1998 р.), Державної програми про співробітництво з НАТО (2001 р.), Стратегії України щодо НАТО (2002 р.), Військової доктрини (2004 р.) із внесеними змінами щодо останньої (2005 р.) – пріоритету євроатлантичної інтеграції України заклало підвалини кризовості взаємодії прихильників та супротивників західного зовнішньополітичного вектору України як на рівні політичних кіл, так і громадянського суспільства України.

Останнє знайшло особливо виразного прояву протягом президентської кампанії 2004 р., ставши відтоді основою перманентного протистояння політиків і громадян суспільства різних регіонів щодо відповідності євроатлантичного зовнішньополітичного вектора інтересам України та рівня його співвідношення самоідентифікації українців як громадян країни-посередника між Сходом і Заходом.

Виникає, однак, питання щодо доцільності чіткого визначення зовнішньополітичних пріоритетів країни на етапі, коли ідентифікаційні процеси суспільства не дійшли завершеного вигляду та не набули характеру консолідації нації?

Аналіз як внутрішньополітичної, так і зовнішньополітичної ситуації України в аспекті загальносвітових процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст. засвідчує, що для чіткого визначення зовнішньополітичних орієнтирів країни, причому з урахуванням євроатлантичного вектора, існували серйозні передумови.

Це, по-перше, неефективність багатовекторного зовнішньополітичного курсу як політики, що загрожувала перетворенням України на сіру буферну зону між Сходом і Заходом або, конкретніше, різновекторними за своїм характером, принципами організації та функціонування економічними (СНД, ЄС) та військово-політичними (ОДКБ, НАТО) союзами. Так, взаємодія, але не повна інтеграція України із зазначеними структурами не тільки обмежувала можливості її економічного та військово-політичного співробітництва з передовими країнами, а й виводила Україну поза межі великої європейської та загальносвітової політики з урахуванням поступового обмеження інтересу до України або формування нерівноправної політики до неї з боку тих держав (РФ, США) або блоків держав (СНД, ОДКБ – ЄС, НАТО), що відігравали в цій політиці відчутну, якщо не провідну роль.

По-друге, це поглиблення загальносвітових інтеграційних процесів, що об'єктивно окреслювали можливості економічного, політичного, соціального, національного прогресу будь-якої держави, і насамперед такої (за прикладом України), що перебувала на модернізаційному етапі свого розвитку, тільки в межах стійких та перспективних (з урахуванням викладених чинників) міждержавних формувань.

Показово, що такі перспективи об'єктивно пов'язувалися державним керівництвом України з процесом інтеграції країни до Європейського Союзу як об'єднання, що, незважаючи на внутрішні економічні труднощі через приєднання до союзу низки посткомуністичних країн, виявило тенденцію до розвитку, політичного плюралізму, збереження національних традицій окремих країн. На противагу цьому запропоновані проекти економічної інтеграції з боку Москви – як в межах СНД, так і надалі в межах ЄЄП, будучи мотивованими авторитарною ідеєю підпорядкування тенденцій розвитку інших держав позиції Росії, не гарантували ані політичної демократії, ані національного відродження України, а за цим – не могли визначити за пріоритет східний вектор зовнішньої політики країни.

По-третє, це необхідність чіткого окреслення безпекової політики України за умов її денукліаризації та водночас нестабільного та час від часу кризового характеру відносин держав, а саме Російської Федерації і США, які мали б виступати як гаранти територіальної цілісності та безпеки країни.

Так, не можна не визнати, що саме зростання військового ба більше – ядерного протистояння Росії та США – тенденції, що супроводжувалась посиленням від другої половини 1990-х рр. економічним і політичним тиском на Україну з боку РФ, стали засадою відмови країни від позиції багатовекторності із орієнтацією на входження в оборонний Північноатлантичний альянс.

Аксіомою для українських аналітиків і політиків в цьому плані стало те, що національна безпека України могла б бути забезпеченою або за допомогою могутнього (бажано ядерного) потенціалу стримування, або за рахунок участі у впливових і потужних воєнних блоках чи альянсах [3, с. 57; 4-8]. Так, якщо відмова України від засобів ядерного стримування та її приєднання до ДНЯЗ не гарантували, як показала практика, формування самодостатньої системи безпеки, без'ядерна Україна могла б розраховувати на успіх у протистоянні з ядерною державою за умов, що таке протистояння відбуватиметься за військово-політичної допомоги з боку іншої ядерної держави чи союзу держав.

Якщо додати до цього й те, що Україна не володіє достатнім неядерним еквівалентом співвідносним з можливостями тактич-

ної ядерної зброї, і питання в тому, чи може він існувати в природі взагалі [9], єдиним виходом для надійного гарантування безпеки України стало вдатися до союзницьких відносин із стороною, яка має адекватний сучасним загрозам розмір ядерних сил.

Таким союзником для прозахноорієнтованих політиків виступав Північноатлантичний альянс, членство в якому, за прикладом посткомуністичних країн, могло б окреслити більш чіткі перспективи вступу до Європейського Союзу, а за цим завершити процес євроатлантичної інтеграції України.

Але якщо вищевикладене, незважаючи на серйозне теоретичне обґрунтування, не знайшло реалізації на практиці як через зовнішньополітичний (позицію Росії), так і внутрішньополітичний (позицію значної частини українського суспільства) чинники, на яких принципах має будуватися зовнішня політика України, враховуючи ідентифікаційні процеси суспільства?

Зрозуміло, що європейський напрям так чи інакше має залишитися серед пріоритетів зовнішньополітичного курсу країни. Але, чи можливо трансформувати цей курс таким чином, щоб він не роз'єднував українське суспільство, а сприяв опрацюванню в межах українських громадян єдиних ціннісних і моральних орієнтирів?

Зазначимо, що гальмування європейського напрямку інтеграції України (і, насамперед, через неприйняття значною частиною українського суспільства ідеї членства в НАТО), повертають багатьох сучасних науковців до питання про нейтралітет або, з іншого боку, позаблоковий статус України як систему міжнародного позиціонування, яка змогла б розв'язати наявні протиріччя щодо інтеграційних орієнтирів України із врахування сучасних тенденцій провідних держав до утворення глобальних або регіональних економічних і безпекових союзів і водночас не суперечити характерним для українців тенденціям самоідентифікації?

До сфери наукового аналізу в цьому відношенні береться модернізований погляд на нейтралітет, що, на відміну від його класичного (на прикладі Швейцарії) тлумачення як неучасті у будь-яких союзах, не виключає економічної і безпекової складової. Показовою в цьому плані є модель нейтралітету, притаманна

таким членам Євросоюзу, як Австрія, Швеція, Фінляндія, Мальта, Ірландія як країнам, що, поряд із залученням до інтеграційних зв'язків в межах ЄС, беруть участь (окрім Мальти) у формуванні та розвитку Спільної зовнішньої та безпекової політики як однієї з трьох складових Союзу, мають високий рівень співробітництва з НАТО. Деякі з названих країн (Австрія, Швеція, Фінляндія) не виключають, з огляду на позицію впливових у межах цих країн політичних сил, поступової трансформації їх нейтрального і позаблокового статусу із можливістю приєднання у майбутньому до Північноатлантичного альянсу [10, с. 24-78]

Деякі аспекти такої міжнародної позиції можуть представляти інтерес для України при тому, що на розгляд заслуговує питання відмінності нейтрального статусу від сучасного де-факто позаблокового статусу України та рівня можливого наслідування Україною досвіду вищеназваних країн.

З'ясування зазначеного вимагає методологічного з'ясування того, що слід вважати нейтральним і позаблоковим статусом? За яких умов країна може підтримувати нейтралітет, або вважати себе позаблоковою та чи відповідає позаблоковий статус можливим інтеграційним орієнтирам України?

Слід зазначити, що в сучасній політичній літературі проблема нейтралітету і позаблоковості знайшла достатньо чітке тлумачення із урахуванням деяких модернізованих поглядів на обидва статуси в практиці сучасних міжнародних відносин.

Так, постійний нейтралітет – це міжнародно-правовий статус держави, яка добровільно на підставі одностороннього волевиявлення та міжнародного договору зобов'язується не брати участь у всіх війнах, крім індивідуальної самооборони, а в мирний час – проводити миролюбну зовнішню політику, що попереджує втягування даної держави у військові конфлікти та втручання у внутрішні справи інших держав. Нейтральним країнам не забороняється надавати гуманітарну допомогу сторонам конфлікту при тому, що в економічному плані їм дозволяється брати повномасштабну участь у міжнародних економічних відносинах [10, с. 163; 11, с. 183].

Позаблоковість – це особливий міжнародно-правовий статус, що не потребує міжнародно-правового закріплення і може

бути змінений в односторонньому порядку. Він передбачає неучасть у військових союзах, але не зобов'язує обмежуватися виключно нормами гуманітарного права під час конфліктів третіх країн. Позаблоковий статус не накладає обмежень на відрядження військових контингентів у склад миротворчих сил міжнародних організацій; не забороняє укладати оборонні угоди і союзи з окремими державами; не розповсюджується на економічну сферу [10, с. 163].

Отже, сучасне тлумачення нейтралітету і позаблоковості зводиться до того, що участь у безпекових інституціях не суперечить нейтральному (позаблоковому) статусу, доки не тягне за собою участі у діях з колективної оборони, а тому співпраця нейтральної чи позаблокової країни із безпековими структурами поза межами зобов'язань про колективну оборону цілком можлива. Так, усі європейські нейтральні країни, як відомо, є учасницями Програми НАТО “Партнерство заради миру”; вони виявляють активність щодо заходів ООН, ОБСЄ, якщо йдеться про гуманітарні акції та заходи щодо підтримки миру...

Останнє може представляти особливий інтерес для України з урахуванням того, що нейтральний та позаблоковий статуси не виключають участі в економічних інтеграційних союзах, і в цьому відношенні орієнтири щодо набуття Україною членства в ЄС без членства в Північноатлантичному альянстві (при розвитку відносин з останнім) могли б деполітизувати проблему західних інтеграційних тенденцій країни та надати даним тенденціям реального втілення за умов поширення її прихильників серед громадських і політичних кіл.

Це може виступати на користь позиції нейтралітету України, хоча, з іншого боку, навіть за умов бажаності такого варіанту зовнішньополітичної позиції країни, її реалізація навряд чи є можливою. Мова йде про необхідність закріплення статусу нейтральності будь-якої країни не тільки на національному, а й міжнародному рівні, що з урахуванням низки надзвичайно вагомих обставин сучасного геополітичного становища України, а саме – протидії інтересів країн (як, скажімо, РФ і США), які могли б виступити реальними гарантами нейтралітету України; реальних територіальних претензій до України з боку Росії,

пріоритентості в трикутниковій дипломатії США – РФ – Україна, насамперед, російсько-американських відносин... не виявляється здійсненим. Характерно, що навіть за умов надзвичайно вагомих як для Заходу, так і Росії поступок щодо денуклеаризації України в першій половині 1990-х рр., гарантії її безпеки не набули рівня міжнародного договору як реальної на той час платформи нейтрального статусу країни [12].

Достатньо суперечливим з точки зору перспектив євроінтеграції України може виглядати й той статус, що пов’язується з проголошенням як офіційної позиції позаблоковості Україні. Так, сучасна політична наука не відкидає такої моделі міжнародного статусу країни, як озброєна позаблоковість – тенденції, що зумовлювали тривалий час позицію Ірландії в її взаємовідносинах з Великою Британією, спрямовану на збереження державної незалежності першої у її взаємовідносинах з могутнім сусідом. Проте щодо України, то її “позаблокова озброєність” навряд чи здатна витримати критику як урахуванням нееквівалентності економічного чи військового потенціалу, скажімо України і Росії, при розв’язанні можливих конфліктних взаємовідносин сторін, так і ілюзорності самого уявлення про можливість будь-якої, у тому числі й великої, держави самотужки протистояти сучасним міжнародним загрозам [4, 6, 13-15].

Останнє, зокрема, зумовлює визнання інтеграційної парадигми зовнішньої політики України як пріоритетно важливої щодо подальшого розвитку держави. Інша мова, чи є військова, безпекова складова цієї парадигми визначальною щодо перспектив євроінтеграції України, серед особливо вагомих цілей якої залишається ЄС?

Так, не можна не визнати, що співпраця України з існуючими глобальними та регіональними безпековими структурами – НАТО, ОБСЄ, ООН, або активна участь України у миротворчих операціях під егідою названих структур чи, як перспективний варіант, участь України в розробці Спільної зовнішньої та безпекової політики країн-членів ЄС могли б слугувати зростанню міжнародного авторитету України як можливо претендента-вступника до євроекономічного процесу. Про-

те, як справедливо зауважується в сучасних джерелах, голоним тут для західної спільноти залишається не стільки задекларований намір щодо здбуття Україною членства в НАТО, скільки відповідність українського суспільства західним (європейським) економічним і політичним стандартам [15, с. 290-291].

Проголосивши європейську стратегію розвитку та європейський напрям економічної і військово-політичної інтеграції, українське керівництво здебільшого далеке від того, щоб дотримуватися економічних і політико-демократичних критеріїв Європейського Союзу і Ради Європи, а, отже, військовий чинник набуває як для уряду, так і певних політичних сил заідеологізованого характеру, що перешкоджає не тільки внутрішньополітичній консолідації українського суспільства, а й його міжнародному іміджу.

Зупиняючись на пріоритетах євроінтеграційних орієнтирів України, зазначимо, що вони не можуть обмежуватися лише однією, тобто військовою або навіть політичною складовою. Досягнення цілей євроекономічної та військово-політичної інтеграції повинно будуватися на реалізації значного кола параметрів, де позитив відмови від позаблокового статусу або, навпаки, позитив від його пролонгації будуть залежати від ступеня економічного трансформування, демократизації суспільства, соціальної рівноваги, матеріального благополуччя як найважливіших суспільних інтересів нації.

Останнє залишається й найважливішими складовими внутрішньополітичної стабільності та процесу виокремлення єдиних культурних і моральних принципів українського суспільства. Зрозуміло, що пріоритет тих чи інших ціннісних орієнтирів громадян різних регіонів України має розглядатися з урахуванням глибоких коренів їх історичного минулого. Крім того, ідентифікація загальносуспільних цінностей вимагає тривалого часу та значних зусиль з боку політичних й інтелектуальних сил суспільства. І водночас поєднуючим мотивом консолідації нації має стати привабливість та дієвість політичного курсу керівництва країни, спрямованого на досягнення більш високих стандартів соціально-економічного життя громадян суспільства.

Щодо ролі зовнішньополітичного чинника в системі ідентифікації української нації періоду незалежності, то він повинен не тільки висловлювати ментальні орієнтири громадян суспільства, впливати на реалізацію їх соціально-економічних потреб, а й спонукати до досягнення вимог та критеріїв, які могли б сприйматися більшістю громадян України. Зближення цих принципів має стати найважливішим завданням уряду, діяльність якого зумовлюється необхідністю модернізації як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного курсу держави, гармонізації його з тими процесами, які відображають становлення, розвиток й консолідацію української нації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепция внешней политики Российской Федерации [Електронний ресурс]. 12 июля 2008 года. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108/shtml>.
2. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. [Електронний ресурс]. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99/html>.
3. Палій О. Вплив процесу розширення НАТО на стан національної безпеки України // Україна-НАТО: досвід та нові виміри співробітництва. Збірка інформаційних та аналітичних матеріалів / Олександр Палій. – Київ: Атлантична Рада України, 2002. – С. 47–68.
4. Дзьобань О. Фундамент європейської безпеки – воєнний / О. Дзьобань, О. Панфілов // Політика і час. – 2003. – № 9. – С. 30-39.
5. Замятін В. Рух до НАТО: декларації та можливості / В. Замятін // Нова безпека. – 2003. – Квітень. – С. 17-24.
6. Малик Я. Проблеми національної безпеки України в умовах глобалізації / Я. Малик // Ефективність державного управління. – 2003. – Вип. 3. – С. 25-31.
7. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки [Електронний ресурс] / [ред. Гальчинский А. С.]. – К.: НІСД, 2003. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/book/zvit2003/index/html>.
8. Черноусенко О. Партнерство Україна-НАТО: еволюція розвитку / О. Черноусенко // Політика і час. – 2003. – № 10. – С. 3-8.
9. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку [Електронний ресурс] / [ред. колегія: Белов О.Ф. (голова) та ін.]. – К., 1999. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/book/ogliad/0021.htm>.

10. Манжола В. А. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин / Манжола В. А., Вдовенко В. М. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. – С. 167.

11. Международное право (словарь-справочник) / [общ. ред. Трофимова В. Н.]. – М., 1997.

12. Дудко І. Д. Без'ядерний статус і гарантії безпеки України: передбачення і реальність / І. Д. Дудко // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2003. – № 4. – С. 354-361.

13. Дергачев В. А. Геополитика / Владимир Александрович Дергачев. – Киев: Вира-Р, 2000. – 448 с.

14. Федуняк С. Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі: Формування інтегрованої системи Заходу і Нових незалежних держав / Сергій Георгійович Федуняк. – Чернівці: Рута, 2005. – 336 с.

15. Камінський Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку ХХІ століття / Євген Євменович Камінський. – К.: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.